

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ФІТІСОВА АНАСТАСІЯ ВЛАДИСЛАВІВНА

УДК: 316.014

**ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ
В СУЧАСНОМУ СОЦІОЛОГІЧНОМУ ТЕОРЕТИЗУВАННІ**

22.00.01 – теорія та історія соціології

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка

Науковий керівник – доктор соціологічних наук, професор
зав. кафедри теорії та історії соціології
факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка

Офіційні опоненти:

Захист відбудеться «___» _____ 201_ р. о _____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: ...

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: ...

Автореферат розісланий «___» _____ 201_ р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми

Соціологія виникла як дисципліна, що прагнула зрозуміти сучасність. Все більша раціоналізація суспільства, виокремлення приватного та публічного просторів, поживлення соціальної мобільності – наприкінці 19 століття ці процеси неодмінно були пов'язані з формуванням якісно нових типів та форм соціальних зв'язків. Відокремлені соціальні прошарки втрачали свою герметичність, а отже, гнучкість, можливість обирати, функціональність відігравали все більшу роль. Одночасно, в приватному просторі набували значення кардинально відмінні ознаки соціальних зв'язків – інтимність, емоційна прив'язаність, взаємна підтримка.

Сьогодні, зі зростанням просторової мобільності, технологічною можливістю бути постійно «на зв'язку», а поряд з цим – з поширенням популістських ідеологій та загалом наслідками того, що називають «кінцем великих наративів», перед соціологією постають нові виклики. Соціологи відмічають зростання кількості домогосподарств, що складаються лише з однієї особи; зниження залученості громадян до суспільної діяльності, участі у виборах; поширення практик, що дозволяють проводити вільний час на самоті; поширення типу зайнятості, що дає можливість працювати «з дому», не долучаючись до трудового колективу. Дослідження нових тенденцій формування, стабілізації та відтворення соціальних зв'язків між людьми стає важливим стимулом розвитку світової та вітчизняної теоретичної соціології.

Незважаючи на поширеність усталеного розуміння соціологами соціального зв'язку як фундаментальної категорії соціологічної теорії, спеціалізованих досліджень вивчення теоретико-методологічного та евристичного потенціалу даної наукової абстракції майже немає. На дану обставину звернув свою увагу ще в середині 60-х років минулого століття видатний польський соціолог Я. Щепанський у праці «Елементарні поняття соціології». Однак ситуація загальної концептуальної невизначеності поняття «соціальний зв'язок» реально існує і зараз.

Парадоксальним зі свого боку є те, що поняття соціального зв'язку, яке лежить в центрі теорій соціального капіталу та мережевого аналізу майже ніколи не було в центрі уваги теоретичної соціології. Попри те, що це словосполучення повсякчас використовується як у соціологічній теорії, так і в прикладних дослідженнях, за ним не тільки не стоїть чітко вибудований концепт, його вживання не передбачає бодай конвенційного значення. (Зокрема, цей факт ілюструє синонімічне використання декількох мовних еквівалентів поняття «соціальний зв'язок» в англійській соціології: «social connection», «social bond», «social contact», «social tie», «social relationship», «social link».)

Дослідники, які працюють в мережевому аналізі схильні уникати теоретичної інтерпретації соціального зв'язку, розглядаючи переважно його технічні аспекти. Зазвичай, все зводиться до простих та непроблематизованих

соціометричних ліній, нанесених графічно між парами вузлів. Пояснювальні моделі, що повсякчас використовуються мережевими дослідниками, використовують логіку теорій соціального капіталу, в якій соціальний зв'язок розглядається як ресурс (М. Грановеттер (M. Granovetter), Р. Барт (R. Burt), Л. Райан (L. Rayan), О. Шарон (O. Sharone), (Дж. Касіопо (J. Cacioppo), Дж. Фаулер (J. Fowler), Н. Крістакіс (N. Christakis). В свою чергу, в фокусі теорій соціального капіталу перебувають або засоби конвертації цих зв'язків, або більш широкі теми соціальної довіри та згуртованості, тоді як поняття соціального зв'язку не проблематизується (П. Бурдьє (P. Bourdieu), Г. Беккер (G. Becker), Дж. Коулмана (J. Coleman), С. Дюрлауф (S. Durlauf), А. Портес (A. Portes), Е. Кляйненберг (E. Klinenberg), Р. Патнем (R. Putnam).

Як можливий соціальний зв'язок? В які способи він формується та завдяки чому продовжує зберігатися? Яким чином соціальний зв'язок може бути втрачено? Визначивши релевантні теорії, що можуть стати ресурсом для відповіді на ці питання, ми зможемо ближче підійти до виокремлення конститутивних та атрибутивних ознак соціального зв'язку, що стане в нагоді не тільки для теоретичних, але й прикладних досліджень.

Отже, наукова проблема дисертаційного дослідження полягає в тому, що попри поширене використання поняття соціального зв'язку у низці прикладних та теоретичних досліджень, фундаментальна концептуалізація соціального зв'язку відсутня. Брак консистентної концепції соціального зв'язку в загальній соціологічній теорії не дозволяє системно підійти до визначення соціального зв'язку в теоріях середнього рівня та прикладних соціологічних дослідженнях.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дисертаційного дослідження пов'язаний із плановою тематикою досліджень кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка та держбюджетною науково-дослідною роботою 16БФ017-01 «Методика моніторингу стану та відмінностей соціальної напруженості в регіонах України».

Мета і завдання дослідження.

Метою дослідження є експлікація основних атрибутивних та предикативних ознак соціального зв'язку шляхом здійснення аналізу основних стратегій його концептуалізації в соціологічному теоретизуванні.

Для реалізації вказаної мети вирішено такі *дослідницькі завдання*:

1. Здійснено аналітичний огляд досліджень соціального зв'язку як явища суспільного життя та як концепту в теоретичній та прикладній соціології.
2. Виокремлено та кодифіковано основні теоретичні стратегії концептуалізації соціального зв'язку.
3. Окреслено специфіку термінологічного вжитку соціологічних понять, що вказують на соціальний зв'язок.
4. Визначено епістемологічні засади дослідження.

5. Здійснено рецепцію теоретичних ідей Г. Зімеля з точки зору необхідності концептуалізації соціального зв'язку.

6. Охарактеризовано особливості використання поняття «соціальний зв'язок» в теоріях соціального капіталу та мережевому аналізі

7. Виокремлено та проінтерпретовано базові компоненти теоретичної та прикладної концептуалізації соціального зв'язку.

8. Розроблено пілотну концептуалізацію соціального зв'язку для прикладного дослідження.

Об'єкт дослідження: провідні стратегії концептуалізації соціального зв'язку в соціологічному теоретизуванні та прикладних дослідженнях

Предмет: атрибутивні та предикативні ознаки соціального зв'язку

Наукова новизна

Вперше

1) Систематизовано ідеї провідних соціологічних стратегій теоретизування з огляду на їхні можливості бути релевантними в якості ресурсів концептуалізації соціального зв'язку. Здійснено огляд основних понять та методологічних засад теорій соціальної інтеграції, формальної соціології та теорій соціальної дії з огляду на їх пізнавальний потенціал бути ресурсом концептуалізації соціального зв'язку.

2) Здійснено фундаментальну та прикладну концептуалізацію соціального зв'язку шляхом виокремлення основних атрибутивних та предикативних рис даного явища. Соціальний зв'язок визначений в якості низки повторюваних та не випадкових взаємодій між сторонами, що передбачає рольові та особисті зобов'язання сторін, пам'ять про минулі взаємодії, процес узгодження взаємних очікувань щодо теперішньої взаємодії та перспектив взаємодій зі стороною на майбутнє.

Удосконалено

1) Розуміння порогів між «сильним» та «слабким зв'язками» в концепції М. Грановеттера. Спираючись на теорію соціального капіталу Дж. Коулмена та теорію форм капіталів П. Бурдьо, які підходили до визначення соціального капіталу як до сукупності зв'язків індивіда, що зобов'язують до певних дій або передбачають певні зобов'язання з боку іншої сторони, автор запропонувала розрізнявати сильні та слабкі зв'язки не за ступенем тривалості, емоційної інтенсивності та взаємної довіри, що є мінливими ознаками і тому не дозволяють провести чітку межу між «сильним» та «слабким» зв'язками, а за критеріями, наявності або відсутності яких можна зафіксувати. Взаємні очікування сторін, в основі яких лежать зобов'язання або очікування (перед іншою стороною зв'язку, третьою стороною, соціальним інститутом тощо), що можуть бути як складовою слабких, так і сильних зв'язків, у випадку слабого зв'язку є основною фактором збереження такого зв'язку.

Дістало подальшого розвитку

1) Розвинуте класичне соціологічне розрізнення між зв'язками подібності (зв'язки між членами спільноти) та функціональними зв'язками, що виникають внаслідок структурної диференціації суспільства (професійні зв'язки та загалом сфера публічного) шляхом виокремлення способів формування таких зв'язків, визначення особливостей узгодження взаємних очікувань між сторонами.

2) Критичні положення відносно солідаристського підходу до визначення соціального зв'язку, що полягає в постановці під сумнів сучасними дослідниками в галузі мережевого аналізу твердження про зв'язок між поширеністю слабких зв'язків, що одночасно є «мостами» між мікро-мережами, та рівнем згуртованості суспільства. Критика доповнена положеннями щодо неврахування даним підходом зв'язків, в основі яких лежить не кооперація, а конкуренція.

Практичне значення одержаних результатів полягає у формулюванні базової концептуалізації соціального зв'язку з позиції формальної соціології, теорії соціальної дії та теорій соціальної інтеграції. Результати дослідження сформували тло для подальших теоретичних розвідок, спрямованих на вдосконалення фундаментальної та прикладної концептуалізації соціального зв'язку. Результати дослідження доцільно використовувати для вивчення сучасних міграційних процесів: інтеграції мігрантів, комунікативних практик транснаціональних спільнот. Результати дослідження також є корисними у викладанні навчальних соціологічних дисциплін: «Загальна соціологічна теорія», «Актуальні проблеми соціологічної науки», «Мережевий аналіз».

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження доповідались на теоретичних семінарах кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зимової школи «Соціологічна теорія і політична філософія», 5-8 лютого 2015, Московская высшая школа социальных и экономических наук, м. Москва; міжнародній конференції International Migration, Integration and Social Cohesion «Migration, Diversity and Cities» 28-30 червня, Erasmus University, Роттердам; п'яти науково-практичних конференціях України (XIX Міжнародної наукової конференції «Харківські соціологічні читання», 5-6 листопада 2015 року, ХНУ ім. В.Н. Каразіна, м. Харків; IX Міжнародної конференції студентів та молодих науковців «Соціологія і сучасні соціальні трансформації», 24-25 листопада 2016 року, КНУ ім. Т. Шевченка, м. Київ; Львівського соціологічного форуму «Змінність соціальних просторів крізь соціологічну оптику: Прояви, контексти, можливості», 13 жовтня 2016 року, ЛНУ ім. І. Франка, м. Львів; Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень», 9-10 листопада 2017 року, КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ; X Міжнародної конференції студентів та молодих науковців «Соціологія і сучасні

соціальні трансформації”; 16-17 листопада 2017 року, КНУ ім. Т. Шевченка, м. Київ).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в 10 публікаціях, з них 5 – у наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, 1 – наукова стаття в зарубіжному виданні, 4 – тези наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертація містить вступ, 3 розділи, висновки, список використаних джерел

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, представлено ступінь розробленості наукової проблеми, сформульовано мету, завдання, об’єкт, предмет дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення отриманих результатів, наведено інформацію про особистий внесок здобувача, апробацію результатів і публікації.

У першому розділі **«Проблема концептуалізації соціального зв’язку в соціології: аналітичний огляд дослідницьких стратегій»** визначено та проаналізовано основні стратегії соціологічного теоретизування з точки зору їхнього евристичного потенціалу у визначенні соціального зв’язку, а також здійснена розвідувальна робота щодо використання англomовних відповідників поняття соціального зв’язку в сучасних працях. Це дозволило визначити основні фундаментальні та прикладні контексти, що послуговуються терміном “соціальний зв’язок” в якості самостійного теоретичного концепту.

Соціологи, що належать до різних теоретичних традицій, звикли послуговуватися поняттям «соціальний зв’язок», позначаючи ним різні типи відносин та по-різному підходячи до прояснення цих відносин. Існує принаймні три пізнавальні стратегії, що дозволяють по-різному зафіксувати емпірично даний соціальний зв’язок. Генеза та розвиток цих теоретичних стратегій пов’язана з трьома класичними проектами в теоретичній соціології: теорією соціальної дії, теорією соціальної інтеграції та формальною соціологією. Звісно, по відношенню до теоретичних аргументів класиків (М. Вебер, Е. Дюркгайм, Г. Зімел) виокремлення стратегій теоретизування є схематичним, адже ані класичні соціологи не створювали відокремлених традицій теоретизування, ані їх послідовники, особливо сучасники, не дотримувалися належності до цих традицій.

Стратегія теоретизування, в основі якої лежить теорія соціальної дії дозволяє зафіксувати соціальний зв’язок, відштовхуючись від окремо взятого індивіда, що вчиняє дію, орієнтуючись на іншого індивіда. Для цієї номіналістичної стратегії важливим є зміст мотиву, який скеровує індивіда діяти. Відповідно до цієї стратегії, ми можемо розглядати соціальний зв’язок як мотивовану дію індивіда. В основі цієї стратегії теоретизування лежить теорія соціальної дії Макса Вебера. Спроби концептуалізації соціального зв’язку в

рамках цієї стратегії здійснювалися деякими теоретиками соціального капіталу (такими як П. Бурдьо, який розглядає соціальні зв'язки як ресурс, що індивід може використовувати у власних цілях), теоретиками соціального обміну та раціонального вибору (Дж. Хоманс, П. Блау, М. Олсон, Г. Беккер, Р. Барт та інші). Усі ці теорії об'єднує те, що вони розглядають соціальний зв'язок як мотивовану дію індивіда.

Теорія соціальної інтеграції має інший фокус. Її базовим допущенням є соціальне ціле, певна надіндивідуальна реальність, що існує сама по собі, згуртовує та визначає поведінку індивідів. В такій перспективі соціальний зв'язок - це рівень згуртованості або інтеграції суспільства, а також щільності соціальних взаємовідносин. У цій перспективі розгортаються дослідження зв'язків, заснованих на функціональному поділі суспільства, кооперативних зразків дії, а також дослідження проблем дезінтеграції суспільства, зниження рівню соціальної згуртованості. Вважається, що у витоків цієї традиції теоретизування стоїть Е. Дюркгайм, ідеї якого розвивалися в працях Т. Парсонса, Р. Мертона, польських соціологів Я. Щепанського, П. Штомпки та інших теоретиків структурного функціоналізму. Серед теоретиків другої половини 20 сторіччя до цієї стратегії можна віднести таких теоретиків соціального капіталу як Р. Патнем та Е. Кляйненберг. Окремо слід зазначити про плеяду соціологів, які вивчали соціальні спільноти та принципи формування сусідських, приватних, інтимних соціальних зв'язків – як вони виникають та на чому тримаються (Р. та Х. Лінд, П. Бергер, Х. Келлерт, Л. Спенсер, Р. Пал та інші). Ми відносимо ці ідеї щодо соціального зв'язку до теорій соціальної інтеграції, оскільки зв'язки у приватному просторі рідше розглядаються як мотивовані зв'язки. Їхня кількість, тип та особливості конфігурації в мережі, як правило, розглядається як те, що спричиняє ефект на соціальне ціле.

Формальна соціологія дозволяє підійти до концептуалізації соціального зв'язку з найвищим ступенем релятивізму, нівелюючи питання змісту мотиву індивіда та соціальних норм, розглядаючи соціальних зв'язок як знеособлену форму. Таким чином, соціальний зв'язок – це не зв'язок між окремими індивідами, що встановлюється на підставі їхніх індивідуальних прагнень чи в силу їх соціальних позицій, а певний *зразок* соціального, індивіди є лише функціональними полюсами цього зв'язку. Ця стратегія теоретизування відсилає до Г. Зімеля, та активно нарощує свій потенціал завдяки мережевому аналізу, що розглядає соціальний зв'язок як в першу чергу елемент математичного графу (М. Грановеттер, С. Васерман, Г. Вайт, Р. Азаріан та інші).

Підходячи до поняття соціального зв'язку ближче, виникає проблема вибору конкретної теорії як сукупності текстів, що були б ресурсом для його визначення. Одна зі стратегій здійснення концептуалізації пропонує відштовхнутися від повсякденного розуміння словосполучення «соціальні зв'язки» (А. Шюц). Конструкти соціальної науки, так чи інакше, ґрунтуються на конструктах першого порядку, що продукуються буденною свідомістю. В буденному розумінні поняття соціальних зв'язків означає наявність особистих контактів, знайомств. Найбільше це розуміння, що побутує на рівні повсякденної

комунікації, оформилося як конструкт другого порядку в теоріях соціального капіталу та мережевому аналізі.

Проблема полягає в тому, що поняття соціального зв'язку не є центральним в теоріях соціального капіталу і не має чіткого визначення в мережевому аналізі. Більше того, в англійській літературі соціальний зв'язок часто позначається різними словами чи словосполученнями: «social tie», «social connection», «social bond», «social contact», «social relationship».

Прагнучи з'ясувати, за яким або якими (якщо їх декілька) з цих понять стоїть концептуалізація, а які все ще використовуються, не будучи соціологічними концептами, було здійснено декілька спроб статистичного аналізу мовних одиниць на таких платформах як “Web of Science”, “Sage Publications Inc” та “Google Books”.

Спочатку була здійснена спроба відфільтрувати найбільш цитовані англійські тексти, де б розглядалися проблеми визначення соціального зв'язку, за відповідними ключовими словами, використовуючи ресурс Web of Science. З точки зору потреби знайти єдиний відповідник ця спроба вийшла невдалою, адже використання понять «social connection», «social bond», «social contact», «social tie», «social relationship», «social link» та інших, які інтуїтивно можна дописати у цей рядок, не є строго визначеним. Деякі з них використовуються синонімічно в одному тексті. Потім ця робота була доповнена статистичним аналізом використання мовних одиниць, що підтвердив факт відсутності єдиного лідера серед понять, наведених в списку.

На другому етапі, з метою визначення сучасних трендів, на сайті видавництва «Sage Publications» було відібрано 100 найбільш цитованих статей, що були видані починаючи з 2000 року та що у ключових словах містили одне з наведених вище словосполучень. Далі було проаналізовано анотації до них. Виявилось, що більшість цих статей присвячено емпіричним дослідженням у різних сферах (зокрема, дослідження в школах, етнічних та мігрантських спільнотах, в соціальних мережах) із застосуванням двох концептів, що характеризують соціальний капітал – такий, що згуртовує (bonding) та той, що наводить містки (bridging). В таких дослідження найчастіше зустрічаються словосполучення “social bond” та “social tie”.

У другому розділі **“Теоретичні рамки та ресурси концептуалізації соціального зв'язку”** окреслено поле теоретичних ресурсів концептуалізації соціального зв'язку. Зокрема, прийнято ряд епістемологічних рішень щодо подальшої роботи над концептуалізацією; експліковано релевантні поняття та аргументи соціології Г. Зімеля як вихідної точки роботи над концептуалізацією соціального зв'язку; систематизовано та впорядковано теоретичні ресурси мережевого аналізу та теорій соціального капіталу з огляду на поставлені завдання; описано сучасні проблеми концептуалізації соціального зв'язку з точки зору акторно-мережевої соціології та соціології техніки.

З огляду на те, що соціологи різних традицій мають різні погляди на процес побудови соціологічної теорії, на початку розділу авторка прояснює власні позиції щодо соціологічної теорії як такої. Визначено два епістемологічних принципи подальшої теоретичної роботи. Перший принцип полягає в тому, що теорія – це система взаємоузгоджених суджень. При чому, теорія тут розглядається не як загальна соціологічна теорія в цілому, а як конкретна завершена, внутрішньо узгоджена, самодостатня соціологічна теорія. За цим проголошеним принципом стоїть система пріоритетів, що визначає рівень нашої уваги до окремих аспектів. Передовсім, пріоритетом для нас є питання внутрішньої взаємоузгодженості, когерентності суджень, які ми приєднуємо один до одного. Відтак, у цьому дослідженні нас мало цікавлять зовнішні, соціальні передумови походження даних суджень. Зовнішні передумови, правила формування знання логічно аналізувати після того, як буде пророблена робота якщо не над створенням, то хоча б систематизацією такого знання. Те, за якими правилами буде вибудовуватися логіка теорії, впливає з наступного принципу, яким ми послуговуємось. Друга вихідна позиція цього дослідження полягає в тому, що кожен конкретну соціологічну теорію ми розглядаємо як ресурс для аналізу соціальних явищ. Соціологічна теорія – це оптика, що дозволяє розрізнити певні аспекти світу, який ми досліджуємо. Ми не розглядаємо соціологічну теорію як результат емпіричних узагальнень, відтак не вважаємо, що поняття соціального зв'язку повинно максимально повно відображати досліджуване явище. Поняття – це інструмент дослідження (один з можливих), що створює відповідник досліджуваного об'єкту мовою соціологічної теорії.

Далі, з метою уточнення поля дослідницької роботи здійснюється розмежування понять “соціального зв'язку”, “соціальних відносин”, “соціальної взаємодії” та “соціального контакту”. Пізнавальні ресурси даних понять розглядаються на прикладі ситуації “особа А передає конверт особі В”. Таким чином, робиться висновок, що вибір поняття соціальної взаємодії чи соціальних відносин на етапі концептуалізації задає логіку аналізу, поняттєвий словник та особливості спостереження даної ситуації. Таким чином, відмежовуючи поняття соціального зв'язку від ряду понять, ми розділяємо і теоретичні ресурси, які будуть використовуватися нами нижче для концептуалізації, і логіку аналізу, що задає використання теорії.

Наступним кроком уточнення ресурсів концептуалізації соціального зв'язку є апеляція до класичної соціології. Орієнтація канонів аргументації на класику в соціологічних текстах відіграє інтегруючу роль. Найбільш релевантним теоретиком тут міг би бути Г. Зімел. Проаналізувавши низку соціальних робіт Г. Зімеля, ми виокремили ряд ідей, що будуть виступати для нас теоретичним ресурсом. Передовсім, це ключове поняття, яке лежить в основі зімелівської соціології – поняття взаємодії. Це поняття не є тим поняттям соціальної взаємодії, яке належить символічним інтеракціоністам чи мікросоціологічним теоріям. Г. Зімел бачить все, і соціальне в тому числі, через кантіанське поняття взаємодії відокремлених одиниць. Однак, на відміну від

Е. Канта, він бачать взаємодію не як апіорну форму пізнання, а як онтологічну передумову існування суспільства. Життя в суспільстві завжди передбачає, що людина (і соціолог в тому числі) визнає існування інших. Це ми визначаємо в якості базової передумови існування соціального зв'язку. Іншою важливою зімелевською ідеєю є розмежування форми та змісту. Це задає дослідженню релятивістське бачення щодо того, що розглядаючи соціальні зв'язки, ми звертаємо увагу не стільки на зміст соціальних зв'язків, скільки на їх форми. Окрім базових епістемологічних ідей, що ми виділили в якості важливих для нашого дослідження, є ще ряд суто соціологічних теоретичних настанов, які нас цікавлять. Це ідея “щодо соціальних кіл”, ідеї щодо діад та тріад, ідеї щодо форми самотності.

Основними джерелами та ресурсами концептуалізації соціального зв'язку були визначені теорії соціального капіталу та мережевий аналіз. Основна проблема полягає в тому, що соціальний зв'язок у більшості з цих досліджень не розглядається в якості самостійного концепту, якому необхідна фундаментальна концептуалізація.

Виокремлено три підходи до визначення соціальних мереж. Перший тип визначення підкреслює інтегрований ефект, що конституює належність індивідів до мережі. Другий тип визначень фокусує увагу на самих зв'язках між індивідами в мережі. Третій підхід концентрує увагу на психологічних аспектах інтеграції, що відбувається шляхом мережування. Виокремлено низку теорій за критерієм визначення соціальної мережі: теорії, що підкреслюють переваги слабких зв'язків (М. Грановеттер), теорії, що підкреслюють переваги сильних зв'язків (Дж. Біян), теорії структурних дір (Р.Барт), а також теорії міжіндивідуальної довіри та теорії соціального капіталу (Дж. Коулмен).

Розглянуто питання щодо зв'язку між мережевим аналізом та теоріями соціального капіталу. П. Бурдьо, Дж. Коулмен розглядають соціальний капітал як ресурс. Ці ресурси пов'язані з більш-менш інституціоналізованими, родинними або дружніми соціальними мережами. Низка дослідників визначають соціальний капітал як інвестиції, здійснені у соціальні відносини з розрахунком на повернення. Він також визначає, що концепт соціального капіталу повинен розглядатися в контексті мережі, а також в якості ресурсу, що був отриманий в процесі зайняття стратегічних чи організаційних позицій. Таким чином, соціальний капітал – це інвестиція у соціальну мережу.

Наприкінці другого розділу розглянуто ресурси проблематизації соціального зв'язку в контексті. Ключовим питанням такої проблематизації є: чи обов'язковою мовою створення соціального зв'язку є його формування між людьми? Чи можливий зв'язок між людиною та штучним інтелектом? Для розгляду цього питання в якості теоретичних джерел обрано формальну соціологію Г. Зімеля та соціологію техніки.

У третьому розділі **“Соціальний зв'язок як концепт у фундаментальному та прикладному дослідженні”** здійснено фундаментальну та прикладну концептуалізацію соціального зв'язку.

Основною характеристикою, яка дозволяє відокремити поняття соціального зв'язку від поняття соціальних відносин, і зокрема від понять соціальної взаємодії та соціального контакту є відносна стійкість або тривалість. Одиначна взаємодія ще не конститує зв'язок. Поняття зв'язку може відсилати лише до потоку взаємодій з певним рівнем стійкості. Зв'язки з'являються і розвиваються поміж людей, які зустрілися випадково – як часто трапляється зі зв'язками дружби; або існують завдяки дії наперед визначених схем – як то зв'язки спорідненості; або ж інституційних структур. Випадкові чи обумовлені обставинами, сутність зв'язку полягає у специфічній взаємодії, що з'являється та відтворюється між поєднаними сторонами, а сила зв'язку залежить від повноти та інтенсивності взаємодії. Незалежно від типу та змісту, зв'язок з'являється та зберігається лише до тих пір, доки продовжуються (або визначаються як можливі) взаємодії між сторонами; він втрачає свою силу і зрештою зникає як тільки сторони більше не підтримують взаємодію, що тримає їх разом.

Тривалість є похідною від іншої конститутивної ознаки соціального зв'язку – взаємних очікувань між сторонами. Взаємні очікування є визначальним критерієм соціального зв'язку, і конституують саму його суть. Ми розрізняємо взаємні очікування, що є проявом узагальненої довіри в суспільстві, та взаємні очікування, що виникають між конкретними сторонами зв'язку. Ми говоримо про існування зв'язку між двома сторонами до тих пір, доки їхні індивідуальні очікування відповідають одне одному, доки між сторонами існує стабільна згода відносно змісту та правил цього зв'язку. Хоча подібна відповідність є важливим елементом спільного визначення ситуації сторонами, її існування не вимагає або не обов'язково призводить до того, що їхні очікування повинні бути симетричними або збалансованими.

Визначення соціального зв'язку через взаємні очікування є також ключем до розуміння деяких інших аспектів зв'язаності. Сюди входить можливість зростання невідповідностей, що походять з асиметрії поглядів сторін на різні аспекти зв'язку між ними, історія минулих взаємодій, акумульована зв'язком, та вплив цієї історії на зміст зв'язку та майбутні перспективи. Крім того, розуміння зв'язку як відповідності взаємних очікувань сторін є також важливим для розуміння пошуку та відбору, включених до процесу формування зв'язків, так само як і відносини між специфічними зв'язками і мережами з одного боку та більш широким контекстом та порядком, до якого вони залучають один одного. Більше того, таке визначення привносить у фокус стратегії сторін, спрямовані на стабілізацію відповідності взаємних очікувань – проблема, що є ключовою для розуміння динаміки зв'язаності.

Далі здійснюється спроба типологізації соціальних зв'язків на підставі двох критеріїв: способів формування зв'язків та встановлення відповідності взаємних очікувань. Соціальні зв'язки, що належать до першої категорії даної дихотомії супроводжує відчуття товариства, солідарності та групової ідентичності. Ці риси нерозривно пов'язані з протилежними ознаками – відмінностями, соціальним відторгненням та дистанціюванням від інших. Зв'язки цього типу зустрічаються у різноманітних соціальних контекстах, однак

пошук та відбір, що передують їх формуванню, ґрунтується на пошуку спільних рис – релігійних переконань, етнічної приналежності, політичної позицій, особистих якостей тощо. Взаємні очікування, в цілому, ґрунтуються на принципах спільності та взаємності. До іншої категорії належать зв'язки, що, як правило, з'являються в контексті трудової діяльності чи процесів виробництва. Як і відносини між виробниками та замовниками, ці зв'язки керовані логікою вигідного обміну, інструментальною раціональністю та ефективністю взаємодій між сторонами. Основний критерій пошуку та відбору, за яким формуються ці зв'язки, є функціональна придатність, сумісність та здатність до кооперації між сторонами. На відміну від зв'язків першої категорії, де очікування є невизначеними, а стратегія взаємного розрахунку («послуга за послугу») притаманна лише імпліцитно, зв'язки другого типу передбачають взаємовідносини, де взаємне пристосування, узгодження очікувань щодо дій іншої сторони є експліцитними. Більше того, ці очікування часто визначаються можливими вигодами та ймовірністю отримання їх, а також оцінюваним сторонами потенціалом виконання задач та їхнього внеску у досягнення цілей, що встановлено в рамках даної інтеракції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях

1. Фітісова А. В. Історія дисципліни, конвенційний набір "класиків" та "класика" як центральні складові дисциплінарної ідентичності соціології / А. В. Фітісова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. - 2015. - № 3(1). - С. 50-60
2. Фітісова А. В. Як соціологічна теорія може описати взаємодію людини та комп'ютера? (до розширення проблеми соціального зв'язку) / А. Фітісова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2015. – № 21. – С.90-94
3. Фітісова А. В. Проблема концептуалізації соціального зв'язку в соціології: теоретичні ресурси та термінологічні особливості / А. В. Фітісова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2017. – №1(32).– с. 146-158
4. Фітісова А. До проблеми фундаментальної концептуалізації соціального зв'язку / А. В. Фітісова // Науково–теоретичний альманах «Грані». – 2017. – №11(151). -

Статті у закордонних виданнях

1. Фитисова А. Проблема фундаментальной концептуализации социальной связи в исследованиях М. Грановеттера / Фитисова А.В. // Universum: Общественные науки: электрон. научн. журн. 2017. № 11(41). URL: <http://7universum.com/ru/social/archive/item/5315>

Статті в інших наукових виданнях

1. Фітісова А.В. Руйнування «довіри» як конститутиву порядку: порушення взаємних очікувань та соціальне напруження (за Г. Гарфінкелем) // Тези ІХ Міжнародної конференції студентів та молодих науковців “Соціологія і сучасні соціальні трансформації” 24-25 листопада 2016 року, м. Київ
2. Фітісова А.В. Проблема «Іншого» в теоріях Г. Зімеля та А. Шюца // Тези Х Львівського соціологічного форум “Змінність соціальних просторів крізь соціологічну оптику: Прояви, контексти, можливості” 13 жовтня 2016 року, м. Львів
3. Фітісова А.В. Громадянство як правовий та символічний зв’язок емігрантів з країною походження // Тези ІV Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Об’єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень» 9-10 листопада 2017 року, с.
4. Фітісова А.В. Проблеми концептуалізації «слабкого зв’язку» в дослідженнях М. Грановеттера // Тези Х Міжнародної конференції студентів та молодих науковців “Соціологія і сучасні соціальні трансформації” 16-17 листопада 2017 року, м. Київ

Висновки

1. Виокремлено та кодифіковано три стратегії теоретизування, що є самостійними ресурсами концептуалізації соціального зв'язку: теорія соціальної дії, теорії інтеграції та формальна (релятивістська) соціологія. Теорії соціальної дії дозволяють зафіксувати соціальний зв'язок як зв'язок, що соціальні актори встановлюють, виходячи з власних мотивів. Ця суб'єктивістська стратегія теоретизування дозволяє сфокусувати увагу на тому, як формується, і завдяки чому зберігається соціальний зв'язок як такий. Для теорії соціальної інтеграції соціальні зв'язки є невід'ємною складовою суспільства, а їхній характер та щільність характеризують рівень солідарності суспільства. Формальна (релятивістська) соціологія розглядає соціальний зв'язок як форму взаємних стосунків між індивідами, нівелюючи зміст цих взаємовідносин. Виокремлення цих напрямків є схематичним, оскільки як дослідження, так і аргументи багатьох досліджень тісно переплітаються. Однак, виділення цих стратегій теоретизування дозволяє систематизувати пошукову теоретичну роботу, адже вказує на теоретичний потенціал тих теорій, які ще тільки можуть стати в нагоді на шляху концептуалізації.

2. Здійснена пошукова робота щодо особливостей термінологічного вживання мовної одиниці “соціальний зв'язок” в англomовній соціологічній літературі. Оскільки в англomовній літературі відсутній єдиний відповідник словосполучення “соціальний зв'язок”, весь перелік відповідників було визначено («social connection», «social bond», «social contact», «social tie», «social relationship»). В результаті було застосовано три методи статистичного аналізу, використовуючи дані платформ “Web of Science”, “Sage Publications Inc.” та “Google Books”. Жоден метод не показав лідерів, що підтвердило попередні гіпотези щодо відсутності усталеного визначення концепту.

3. Здійснено рецепцію теоретичних ідей Г.Зімеля як класичного джерела концептуалізації соціального зв'язку. Звернення до Г.Зімеля дозволило уточнити базові епістемологічні настанови дослідження, в основі яких покладено центральне зімелевське поняття взаємодії та розрізнення форми та змісту, а також взяти на озброєння деякі суто теоретичні ідеї (концепт соціальних кіл, концепти діади та тріади, ідея розгляду самотності як соціальної форми).

4. Систематизовано теорії соціального капіталу та дослідження мережевого аналізу з огляду на потребу концептуалізації соціального зв'язку. Мережеві дослідження типологізовано за визначенням соціальної мережі, а також за критерієм основного аргументу. Теорії соціального капіталу типологізовано з точки зору їх уваги до соціального зв'язку як такого та відповідно їх евристичного потенціалу у концептуалізації соціального зв'язку. Ключова проблема полягає в тому, що поняття соціального зв'язку, хоч і повсякчас використовуються дослідниками цих галузей, не має фундаментального визначення.

5. Здійснено фундаментальну та прикладну концептуалізації соціального зв'язку шляхом виокремлення основних атрибутивних та предикативних рис

даного явища. Соціальний зв'язок визначений в якості низки повторюваних та не випадкових взаємодій між сторонами, що передбачає рольові та особисті зобов'язання сторін, пам'ять про минулі взаємодії, процес узгодження взаємних очікувань щодо теперішньої взаємодії та перспектив взаємодій зі стороною на майбутнє. По-перше, це дозволило здійснити концептуальне розведення понять «соціальні відносини», «соціальні контакти», «соціальні взаємодії» та «соціальні зв'язки», що більшістю соціологів використовується синонімічно. По-друге, це може стати теоретичним підґрунтям для розвитку теорії соціального капіталу та додатковим ресурсом для аналізу в дослідженнях, проведених з використанням методики мережевого аналізу.

6. Розроблена типологія соціальних зв'язків на підставі двох критеріїв: способів формування зв'язків та узгодження взаємних очікувань. Соціальні зв'язки, що належать до першої категорії супроводжує відчуття товариства, солідарності та групової ідентичності. Ці риси нерозривно пов'язані з протилежними ознаками – відмінностями, соціальним відторгненням та дистанціюванням від інших. Зв'язки цього типу зустрічаються у різноманітних соціальних контекстах, однак пошук та відбір, що передують їх формуванню, ґрунтується на пошуку спільних рис – релігійних переконань, етнічної приналежності, політичної позицій, особистих якостей тощо. Взаємні очікування, в цілому, ґрунтуються на принципах спільності та взаємності. До іншої категорії належать зв'язки, що, як правило, з'являються в контексті трудової діяльності чи процесів виробництва. Як і відносини між виробниками та замовниками, ці зв'язки керовані логікою вигідного обміну, інструментальною раціональністю та ефективністю взаємодій між сторонами. Основний критерій пошуку та відбору, за яким формуються ці зв'язки, є функціональна придатність, сумісність та здатність до кооперації між сторонами. На відміну від зв'язків першої категорії, де очікування є невизначеними, а стратегія взаємного розрахунку («послуга за послугою») притаманна лише імпліцитно, зв'язки другого типу передбачають взаємовідносини, де взаємне пристосування, узгодження очікувань щодо дій іншої сторони є експліцитними.

Анотація

Фітисова А.В., Особливості концептуалізації соціального зв'язку в інтерпретативних соціологічних парадигмах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2017.

Ключові слова: соціальний зв'язок, теорії соціального капіталу, мережевий аналіз, формальна соціологія

Аннотация

Фитисова А.В., Особенности концептуализации социальной связи в интерпретативных социологических парадигмах

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.01 – теория та история социологии – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины, Киев, 2017.

Ключевые слова: социальная связь, теории социального капитала, сетевой анализ, формальная социология

Abstract

Fitisova A.V., The peculiarities of social tie conceptualization in the interpretive paradigm

Thesis for the obtaining of Candidate Degree in sociology, specialty 22.00.01 – theory and history of sociology – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2017.

Keywords: social tie, theories of social capital, social network analysis, formal sociology